

Izkoriščanje v Sloveniji in politični aktivizem s sprožanjem inhibicijskega instinkta

POVZETEK: Raziskava stališč študentov je pokazala, da je izkoriščanja v Sloveniji precej in da se povečuje; pokazala pa je tudi, da se ljudje praviloma niso pripravljene upreti izkoriščanju, če jih v to ne prisili ekonomska stiska. Politični aktivisti v Sloveniji in v drugih razvitih deželah, kjer večina prebivalstva ne živi v revščini, zato v boju proti izkoriščanju ne morejo pričakovati podpore večine. Članek obravnava možnosti za učinkovit nenasilen odpor proti izkoriščanju brez podpore množic. Na osnovi analize načel gandhijanske oblike nenasilnega upora in lastnih političnih izkušenj avtor postavi hipotezo o možnosti učinkovitega nenasilnega odpora (brez podpore množic), ki temelji na izpostavitvi upornikovega življenja. Pri takem uporu se namreč (običajno) instiktivno sproži inhibicija izkoriščevalčeve agresivnosti do upornika.

KLJUČNE BESEDE: izkoriščanje, stališča študentov, politični aktivizem, nenasilni upor, inhibicijski instinkt.

Od starega veka do danes je bil boj proti izkoriščanju eden izmed glavnih motivov političnega aktivizma. V dvajsetem stoletju so bili sindikalni boji delavcev pa tudi študentski upori pogosta oblika odpora proti družbeno-ekonomskim nepravilnostim. V Sloveniji je v zadnjih desetletjih, podobno kot v mnogih razvitih deželah, sindikalno gibanje zelo šibko, stavke so redke, pa tudi študentskih in drugih vrst upora proti družbenemu izkoriščanju je zanemarljivo malo. Poleg tega slovensko družboslovje skorajda ne obravnava več aktualnih problemov izkoriščanja¹. Ob tem se spontano porajata dve vprašanji:

- a) ali je izkoriščanje v Sloveniji sploh še relevanten problem in
- b) če je, kako praktično spodbuditi učinkovit politični aktivizem za njegovo odpravljanje.

Na ti dve vprašanji smo poskušali odgovoriti v raziskavi stališč študentov, ki se je zaključila leta 2002, nekaj njenih izsledkov pa sintetiziram v tem prispevku².

1. Opredelitev pojma izkoriščanje

V strokovni literaturi (Wertheimer, Alan 1996:10-13) in v običajni jezikovni rabi se je izraz "izkoriščanje" uveljavil za opredeljevanje tehničnih razmerij in družbenih odnosov. V tehničnem smislu nima nemoralnega pomena: izkoriščati stroje, delovni čas,

odpadni material..., saj v tem smislu pomeni koristno uporabo produkcijskih resursov. Pri uporabi izraza izkoriščati v družbenem smislu (izkoriščati koga) pa strokovna literatura in slovar slovenskega knjižnega jezika navajajo več definicij, po katerih je izkoriščanje nepravilno, nepošten odnos.

Da bi lahko preverjali stališča študentov o izkoriščanju, je bilo potrebno najprej proučiti, kaj je po njihovem pojmovanju izkoriščanje kot družbeni odnos. V pilotski anketi (nereprezentativen vzorec 85 študentov Univerze v Ljubljani), sem predstavil študentom 4 definicije, ki se vse nanašajo na izkoriščanje kot medčloveški odnos ("izkoriščati nekoga"), vendar prvi dve pomenita nepravilno, zadnji dve pa ne. Zadnja celo predstavlja izkoriščanje nekoga kot "tehnični" odnos, ki ima vrednostno pozitiven predznak (pravilno izpolnjevati delovne naloge) (glej tabelo 1).

Tabela 1: Kako študentje razumejo pojem izkoriščanje

IZKORIŠČATI NEKOGA POMENI:	Deleži (v %)
a) neplačano si prilaščati proizvode tujega dela	75,3
b) nepravilno pridobivati ugodnosti od nekoga	84,7
c) pridobivati ugodnosti od nekoga	28,2
d) ravnati z nekom tako, da pravilno izpolnjuje delovne naloge	15,3

vir: Ostan, Iztok 2002: 75.

Velika večina anketiranih študentov (84,7%) pojmuje izkoriščanje nekoga kot nepravilno pridobitniški odnos do te osebe.

Izkoriščanje je tako odnos, ki ima dva vidika: ekonomski (pridobivati od nekoga dobrine) in moralni (nepravilnost). Na osnovi strokovne literature in praktične rabe tega pojma smo v raziskavi uporabljali naslednjo definicijo: "*Izkoriščanje je nepravilno prilaščanje proizvodov tujega dela*" (Ostan, Iztok: 2002: 4).

2. Po stališčih študentov je izkoriščanje pomemben družbeni problem

Glavna empirična raziskava stališč študentov o izkoriščanju je potekala v šolskem letu 1995/96 in je zajela 1215 študentov: 979 v Sloveniji, 236 pa v tujini. Osnovni anketni vzorec je sestavljalo 611 študentov prvega letnika rednega študija na dvanajstih največjih visokošolskih zavodih Univerze v Ljubljani (reprezentativen, stratificiran vzorec prvega letnika). Anketiranje je zajelo tudi 386 izrednih študentov ter študente prvega letnika ekonomije na Univerzi v Vidmu. Slednja vzorca sta bila kontrolnega značaja.

Pretežni del študentov meni, da je izkoriščanje pomemben družbeni problem. Velika večina anketiranih študentov v Sloveniji in v Italiji (70% ali več) se namreč strinja s trditvijo, da je v družbi, v kateri živijo, **izkoriščanja precej**. Stališča študentov so v tem oziru podobna stališčem Slovencev, izraženih v javnomnenjskih raziskavah. V njih je leta 1998 60% anketiranih zavrnilo stališče, da je pri nas človek primerno plačan za svoje delo (Toš, Niko 1999: 818, 819).

“Med študenti iz osnovnega vzorca rednih študentov prvih letnikov se jih je kar 83% strinjalo s trditvijo, da je izkoriščanja v naši družbi precej. Podobno stališče so imeli tudi študentje v kontrolnih vzorcih: med izrednimi študenti se jih je s to trditvijo strinjalo še več (87%), med tistimi z več kot 10 let delovnih izkušenj pa celo 90%. Tudi študentje prvega letnika ekonomije na Univerzi v Vidmu so se v veliki večini (70%) strinjali s stališčem, da je v njihovi družbi precej izkoriščanja. Po tem stališču se niso bistveno razlikovali od vrstikov z ekonomske fakultete v Ljubljani (75% strinjanje).” (Ostan, Iztok 2002: 186, 187).

Podobno kot javnomnenjske raziskave je tudi anketa med študenti pokazala, da se po stališčih pretežnega dela anketiranih **obseg izkoriščanja** po ukinitvi socializma v naši družbi **povečuje**. Veliko študentov po pričakovanju ni odgovorilo na vprašanja v zvezi z izkoriščanjem v socializmu; med izrednimi študenti pa, zlasti starejšimi z več delovnih izkušenj, ki so doživljali socializem tudi kot zaposleni, pa prevladuje podoba o pretekli socialistični družbi kot bistveno manj izkoriščevalski.

“Po mnenju največjega dela študentov (47%) se je v zadnjem desetletju (pred anketiranjem) obseg izkoriščanja v družbi povečal. Velik del študentov prvih letnikov (po pričakovanju) na to vprašanje ni odgovorilo ali pa ni vedelo odgovora (41%). V povprečju starejši in delovno izkušenejši študentje so seveda imeli o tem bolj opredeljena stališča: 59% jih je odgovorilo, da se je obseg izkoriščanja v zadnjem desetletju povečeval, med izrednimi študenti z več kot 10 let izkušenj, pa je tak odgovor dalo celo 72% anketiranih. Na vprašanje, ali je bilo sredi osemdesetih let (deset let pred anketiranjem), torej v času socializma, v družbi precej izkoriščanja, največji delež (43%) anketiranih rednih študentov prvih letnikov ni vedel odgovora, izredni študentje z več kot 10 let delovnih izkušenj pa so v pretežni meri (45%) izrazili stališče, da je bila (socialistična) družba izpred desetih let (tudi) precej izkoriščevalska, a le malo manj (38%) se jih s tem stališčem ni strinjalo” (Ostan, Iztok 2002: 187).

Na osnovi teh stališč študentov in rezultatov javnomnenjskih raziskav o vse večjem obsegu neupravičene neenakosti (izkoriščanja) v naši družbi lahko sklepamo, da je ravnanje družboslovja (ekonomije, politologije in sociologije), ki se izogiba obravnavanja izkoriščanja, zelo problematično. Tako delovanje vpliva seveda tudi na vsebine **učnih programov** v šolah, v katerih o izkoriščanju v sodobnih družbah skorajda **ni besed**. To je potrdila tudi anketa med študenti.

“Kar 88% anketiranih študentov prvih letnikov osnovnega vzorca je v predhodnem šolanju zvedelo kaj malo ali pa sploh nič o izkoriščanju v družbi, v kateri živijo. Po tem se naše srednje in osnovno šolstvo očitno ne razlikujeta bistveno od šolanja v Italiji, saj je na Univerzi v Vidmu odgovorilo na podoben način 80% študentov” (Ostan, Iztok 2002: 187).

Pomembna je tudi ugotovitev iz ankete, da si večina študentov vseh anketiranih segmentov študentske populacije **želi več informacij o izkoriščanju** v sodobni družbi in o tem kako se polotiti tega problema.

“Kar 72% anketiranih študentov prvih letnikov osnovnega vzorca je izrazilo stališče, da bi radi zvedeli več o izkoriščanju v družbi, v kateri živijo in o tem, kako ga odpraviti. To ni le želja slovenskih študentov prvih letnikov, pač pa splošna želja večine anketiranih študentov. Na Univerzi v Vidmu je enako željo izrazilo prav toliko študentov (72%), nekoliko manj, a še vedno absolutna večina pa je tako željo izrazila med izrednimi študenti

(58%), pa tudi med študenti z največ izkušnjami (54% študentov z več kot 10 let delovne dobe)” (Ostan, Iztok 2002: 188).

3. V pogojih relativne blaginje se večina ni pripravljena zoperstaviti izkoriščanju

Izkoriščanje je torej relevanten, aktualen družbeni problem, o katerem bi radi študentje in verjetno tudi drugi vedeli več. Bolj kot analiza problema samega pa je za praktično politično delovanje pomembno vprašanje, kako ta problem odpraviti.

Po marksizmu je za odpravo izkoriščanja potrebno angažiranje izkoriščanega delavskega razreda proti izkoriščanju in izkoriščevalcem. K taki dejavnosti naj bi ga spodbudila zlasti lastna ekonomska nuja. V anketi med študenti se je izkazalo, da se študentje večinoma strinjajo s trditvijo, da so se ljudje praviloma pripravljene upreti izkoriščanju šele, ko jih v to prisili ekonomska stiska.

Velika večina rednih študentov v osnovnem vzorcu (71%) se strinja s stališčem, da se ljudje »praviloma niso pripravljene boriti proti izkoriščanju, če jim dohodek omogoča vsaj eksistenco«. Še bolj je to stališče zakoreninjeno med izrednimi študenti (76% strinjanje), zlasti med tistimi, ki imajo za sabo že vsaj desetletje delovnih izkušenj (81% strinjanje). Tudi med študenti na Univerzi v Vidnu se večina strinja s tem stališčem, vendar je odstotek strinjanja (61%) nižji kot med študenti v Sloveniji. Med italijanskimi študenti je morda nekoliko več upanja oz. »optimizma«, da se ljudje ne zoperstavljajo izkoriščanju le tedaj, ko jih v to prisili ekonomska nuja. Med njimi smo namreč našli 30% respondentov, ki se ne strinjajo s stališčem, da so se ljudje pripravljene boriti proti izkoriščanju le zaradi ekonomske nuje. V osnovnem vzorcu slovenskih študentov je bilo takih le 18% (Ostan, Iztok 2002: 188).

Prav ta »vzvod« političnega aktivizma (ekonomska nuja) pa postaja v slovenski družbi vse šibkejši, saj živi le majhen del prebivalstva v izraziti ekonomski stiski. Delež revnega slovenskega prebivalstva je kljub povečevanju socialne neenakosti dandanes relativno majhen, življenjska raven pa v povprečju narašča.

“Stopnja revščine (13,8% v letu 1997) je v Sloveniji nižja kot v povprečju v EU (18%) in drugih deželah tranzicije. V devetdesetih letih se stopnja revščine v naši deželi ni veliko povečala. Delavstvo v Sloveniji večinoma ne sodi med najrevnejše. Pretežni del 270.000 revnih prebivalcev Slovenije tvorijo nezaposleni, upokojeni ter delavci z najnižjo izobrazbo, torej sloji, ki v političnem in sindikalnem smislu niso aktivni. Poleg tega je za slovensko delavstvo značilno, da si del sredstev za preživetje pridobiva iz kmetijstva, kar zmanjšuje njegovo ekonomsko stisko in njegovo pripravljenost za politično angažiranje.

Realne plače so se v letih 1992- 2000 v Sloveniji povečale za 39%, življenjska raven slovenskega prebivalstva pa je bila že v devetdesetih letih nad ravnjo, ki je običajna za dežele njene gospodarske razvitosti. Slovenci v povprečju materialno torej dobro živimo. Po raziskavah javnega mnenja (1994) je večina slovenskega prebivalstva (54%) s svojim življenjem zelo zadovoljna ali zadovoljna, le 6% prebivalcev pa je s svojim življenjem precej ali zelo nezadovoljnih. Raziskave javnega mnenja v naslednjih letih kažejo, da se povečuje odpor prebivalstva do političnih skrajnežev” (Ostan, Iztok 2002: 188).

Z vidika političnega aktivizma je v naši družbi, tako kot v mnogih razvitih deželah, izkoriščanje v veliki meri prenehalo biti ekonomski problem, saj ne ogroža preživetja

večine prebivalstva, pač pa le manjšino; pa še ta vidik problema utegnejo razvite družbe v bodoče obvladovati z mehanizmi socialnih transferjev. Izkoriščanje sicer ostaja pomemben problem, vendar **ne več ekonomski**, pač pa vse bolj le problem vesti, torej pretežno **moralno-etični problem**.

Z zgodovinskega vidika je v Sloveniji in razvitih družbah blaginje politični aktivizem pred povsem novimi pogoji: za odpravo izkoriščanja se je pripravljena prizadevati **le manjšina** (čeprav večina anketiranih študentov zaznava izkoriščanje kot moralni problem). Sociologija in politologija se tako soočata s potrebo po oblikovanju novih izhodišč političnega aktivizma. Do sedaj so razne oblike političnega aktivizma za odpravo izkoriščanja (pa naj gre za sindikalne, marksistično-politične ali gandhijanske oblike odpora) lahko računale na podporo večine ali vsaj velikega dela obubožanih množic. V sedanjih pogojih pa je izkoriščanje postal politični problem manjšine ali celo majhnega števila političnih aktivistov. Je v teh pogojih, ko ni moč računati na podporo večine izkoriščanih, postala želja po odpravi izkoriščanja čista utopija?

Sodeč po odgovorih študentov med mladimi ni veliko upanja za odpravo ali bistveno zmanjšanje izkoriščanja v bodočnosti. Pa vendar se kot človek in znanstvenik s takim stališčem nisem mogel sprijazniti. Po proučevanju lastnosti gandhijanskega nenasilnega odpora in specifik slovenske družbe, sem oblikoval hipoteze za model pogajanj, ki bi utegnil biti učinkovit tudi v pogojih, ko se za odpravo izkoriščanja in drugih oblik tlačenja človekovega dostojanstva prizadeva le manjšina ali celo samo posameznik. Preden jih predstavim, naj pojasnim načela gandhijanskega modela pogajanj, iz katerih sem izhajal.

4. Načela nenasilnih oblik upora

Nenasilni odpor običajno povezujemo s prakso političnega aktivizma indijskega filozofa in politika Mahatma Gandhija za neodvisnost Indije in bojev Martina Luthra Kinga za pravice črncev v ZDA (Gandhi, Mohandas K. 1973; Gandhi, Mohandas K. 1987; Schloredt, Valerie; Brown, Palm 1993). Vendar se dandanes poslužujejo nenasilnih, moralnih oblik odpora proti izkoriščanju in drugim nepravilnostim tudi druga družbena gibanja. Nenasilni odpor bi tako dandanes lahko ločili na tri skupine gibanj in sicer:

- verbalni aktivizem,
- praktični nenasilni upor brez izpostavitve življenja,
- praktični nenasilni upor z izpostavitvijo življenja (gandhijanstvo in druge)

Nekatera načela njihovega delovanja so skupna vsem oblikam. Naj v nadaljevanju navedem tista, po katerih se ravna gandhijanstvo in pojasnim, katera je njegova specifika.

Načela gandhijanskega modela nenasilnega upora:

a) *Prizadevaj si za javno dobro in moralne vrednote, ne pa za lastno materialno korist.*
To je temeljno načelo vseh moralnih, nenasilnih oblik odpora in velja tudi za gandhijanski model pogajanj.

b) *Najprej uporabi vsa formalno-pravna sredstva.*

O problemu je potrebno najprej obvestiti neposredno odgovorne. Če ti ne reagirajo

oz. problema ne rešijo, je potrebno postopoma obvestiti vse višje instance. Če tudi to ne zaleže, se je potrebno obrniti na organe, ki so zadolženi za varovanje zakonitosti (organi pregona, sodstvo) oz. varovanje človekovih pravic (varuh človekovih pravic). To načelo velja v pravnih družbah za vse oblike civiliziranega odpora proti nepravilnostim, seveda tudi za gandhijanske. Tudi če nimamo veliko upanja, da bodo uspešne, jih je potrebno storiti, da pridobimo legitimnost za naslednje korake.

Tudi to načelo velja za vse oblike nenasilnega upora.

c) *Obvesti (oz. obveščaj) javnost.*

Javnost je bila skozi vso zgodovino mehanizem za zagotavljanje pravičnosti in etičnosti nasploh. Če so pogajanja dolgotrajnejša, je smotrno obveščati javnost do zaključka pogajanj. Informacija, ki gre v javnost, mora biti resnična in celovita. Do te točke je gandhijanski protest podoben običajnim oblikam protestov, značilnih za sodobne angažirane intelektualce, ki z javnimi pismi, članki, intervjuji opozarjajo na nepravilnosti v družbi (verbalni aktivizem). To je nujno potrebno za uspešen politični aktivizem, ni pa zadosten pogoj za aktivizacijo množic. V primeru izkoriščanja je po omenjeni raziskavi stališč študentov očitno, da praktično vsakdo ve, da izkoriščanje obstaja. Zato je prav, da objavimo na to temo tudi kak znanstveni prispevek, poljudni članek, da o tem poročajo mediji... a javno trkanje na vest ljudi, ki naj bi omililo ali celo odpravilo izkoriščanje, je po mojem mnenju in tudi po stališčih študentov omenjene raziskave, zelo verjetno iluzija. Obveščanje javnosti je skupni princip vseh oblik nenasilnega odpora.

č) *Upri se nepravilnostim praktično in nenasilno*

Gandhijanski upor temelji na dejanjih, ki vplivno skupino prisili k reagiranju. Namesto "lajanja na karavano" (ki gre dalje), je treba "stopiti pred karavano" (ki ne more dalje, ne da bi se soočila s tabo). Upor mora biti nenasilen: prizadeti ne sme življenj, zdravja ali premoženja drugih. Dejanja in besede upornika ne smejo žaliti dostojanstva nasprotne strani. Pri nenasilnem uporu protestnik izpostavi le sebe. Tak upor se bistveno razlikuje od intelektualnega oz. verbalnega aktivizma, saj gre pri njem za praktično upiranje in ne le za verbalno nestrinjanje. Poudariti je treba, da praktični, nenasilni upor ni specifična le gandhijanstva. Dandanes se na podoben, miren način upirajo tudi pristaši nekaterih družbenih gibanj kot so zeleni in mirovniki (Zunes, Stephen 1999; Czempiel, Ernst-Otto et al. 1989; Paige, Glenn D. 1993).

d) *Ne brani se*

Če je praktični upor proti izkoriščanju (oz. kratenju dostojanstva) pravilno zasnovan, mora izkoriščevalec nanj reagirati, saj protest moti proces izkoriščanja. Za gandhijanstvo velja načelo, da protestnik ne sme dvigniti niti roke v svojo obrambo, ne uporabiti niti besede niti drugega sredstva za svojo zaščito... Protestnik preprosto vztraja pri odporu za odpravo neetičnosti. Tako ravnanje običajno spodbudi vplivnejšo pogajalsko stranko, da poveča pritisk na upornika. Tudi nekatera druga sodobna družbena gibanja (ne le gandhijanstvo) dandanes delujejo po načelu "ne se brani" (že omenjeni "zeleni", mirovniki...).

e) *Vztrajaj pri uporu do konca (do sklenitve sporazuma), tudi če se pritisk vplivnejše stranke poveča do skrajnosti*

Specifično načelo gandhijanskega nenasilnega upora je “vztrajanje do konca”. Po izpostavitvi svojega življenja v nenasilnem uporu proti tlačenju človeškega dostojanstva se gandhijanstvo bistveno loči od drugih že omenjenih oblik nenasilnega upora.

Tako Gandhi kot Martin Luther King sta v svojem boju proti izkoriščanju in nedostojanstvu računala na podporo tlačenih množic in jo v času svojega političnega aktivizma tudi dobila. Čeprav je Gandhi izhajal tudi iz svojih zgodnjih izkušenj uspešnega nenasilnega odpora, pri katerem je deloval povsem individualno (Gandhi, Mohandas K. 1973), pa je bil njegov način delovanja, tako kot delovanje M.L. Kinga, zasnovan na podpori izkoriščanih in tlačenih množic. Zato gandhijanstvo (v ožjem pomenu besede) pojmem kot obliko nenasilnega upora z izpostavitvijo življenja in podporo množic, ki tako dajejo uporniku dodatno družbeno moč.

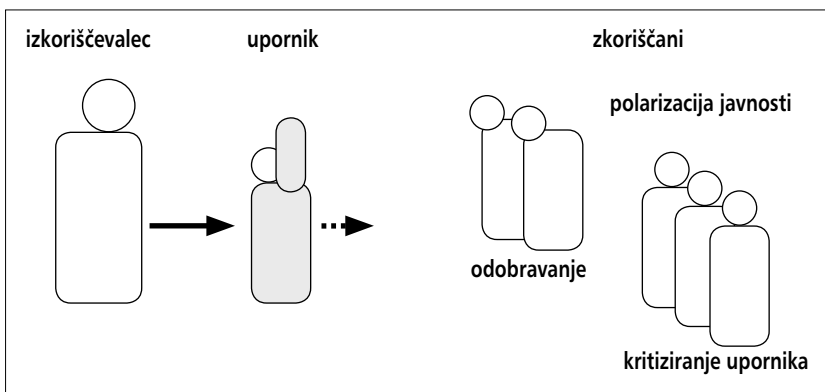
Iz analize grupne dinamike nenasilnega odpora sklepamo, da utegnejo biti uspešne tudi oblike nenasilnega odpora z izpostavitvijo življenja (posameznika ali manjšine), ki jih ne podpirajo množice.

5. Grupna dinamika nenasilnega upora z izpostavitvijo življenja

Potek nenasilnega upora z izpostavitvijo življenja lahko ločimo na tri faze, ki se med seboj bistveno ločijo po grupni dinamiki.

Prva faza: upor proti nepravilnostim

Prva faza vključuje verbalne in praktične oblike upora do trenutka, v katerem izkoriščevalec oz. naslovnik protesta ne reagira agresivno proti protestniku (oz. protestnikom). Reakcije naslovnika protesta (še) ni, zato protestnik osebno ni ogrožen. Javno mnenje (tudi izkoriščanih, za katere si prizadeva protestnik) se polarizira: nekateri simpatizirajo s protestnikom, drugi ga kritizirajo. Dinamika javnosti ostaja pretežno na ravni osebnih stališč, ki jih večinoma ne izrazijo javno (slika 1).

Slika 1: Prva faza protesta: nenasilni upor proti družbenemu izkoriščanju

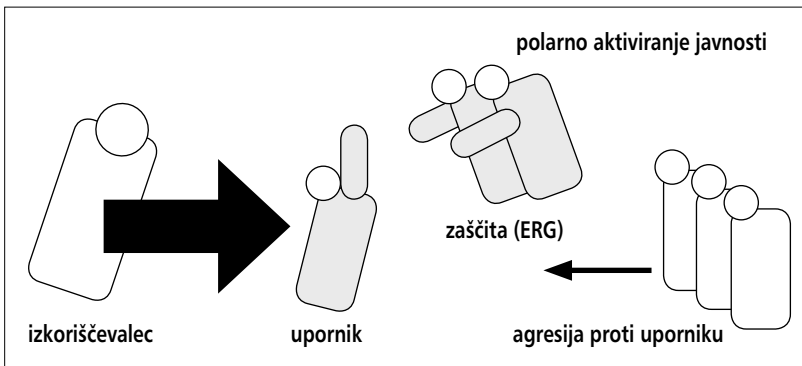
Druga faza: agresija nad upornikom in njena eskalacija

Druga faza se začne, ko naslovnik upora reagira agresivno proti protestniku. Ta agresivni akt spodbudi v delu javnosti t.im “zaščitniški ERG”.

Raymond B. Cattell, nestor svetovne psihologije osebnosti, uvršča med glavne vrojene motive delovanja (imenoval jih je ergi) tudi erg zaščite (starševski, parentalni erg). J.Musek ga opisuje takole: “Pri ergu zaščite gre za težnjo, da bi ščitili in varovali druge, predvsem otroke. Manifestira se v želji, da bi skrbeli za otroke, jih varovali, negovali, jim pomagali, jih došolali... Tudi pomoč partnerju pri delu in pomoč ljudem v stiski je do neke mere nasičena s to motivacijsko dimenzijo” (Musek, Janek 1993: 238).

Del javnosti, ki simpatizira s protestnikom, se aktivneje vključi v potek protesta in poskuša uporniku pomagati, ga zaščititi pred agresorjem.

Obenem se v drugem delu javnosti, ki je kritična do protestnika, spodbudi še bolj kritičen odnos do njega. Tako se agresija, ki jo izvaja naslovnik protesta, okrepi tudi s pomočjo kritike, ki jo izvaja protestniku nenaklonjen del javnosti. Med njimi so tudi posamezniki, ki so izkoriščani in za katerih dobrobit si protestnik prizadeva (slika 2). Njihovo odklonilno stališče do upornika je oblika samoobrambe, s katero poskušajo ohraniti samospoštovanje in spoštovanje okolja (opravičevanje lastne pasivnosti do izkoriščanja s tem, da zanikajo pravilnost in smiselnost protesta proti izkoriščanju).

Slika 2. Druga faza protesta: agresija nad upornikom in njena eskalacija

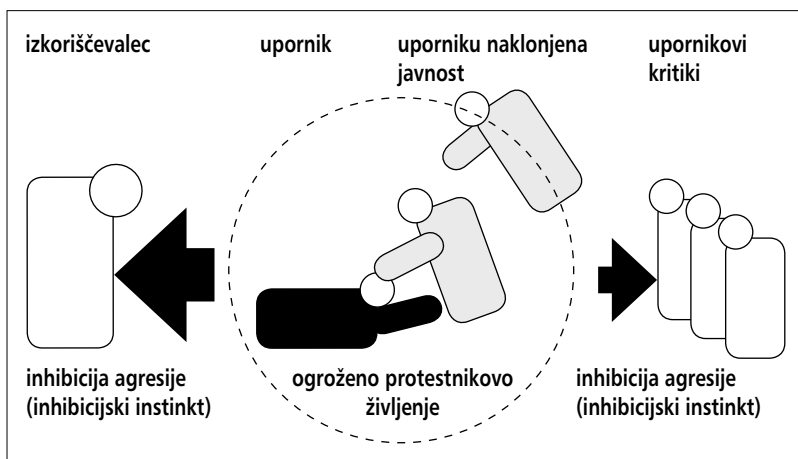
Tretja faza: Izpostavitve življenja

V tretji fazi upora je ogroženo protestnikovo življenje. Slednje še močnejše spodbudi zaščitniški erg solidarnega dela javnosti, ki se še bolj aktivira v protestnikovo zaščito. Delovati pa začne še demotivator agresije, ki je v zoologiji znan kot “inhibicijski instinkt”. V družboslovje ga je vnesel Desmond Morris (Morris, Desmond 1987). Inhibicijski instinkt je pojav prenehanja občutka agresivnosti do pripadnika iste vrste, ko le-ta izkaže znake predaje in je njegova eksistenca ogrožena.

Pojav je splošno znan v živalskem svetu, kjer se posamezniki iste živalske vrste pogosto bojujejo med seboj za prostor, hrano, samice. Ko nasprotnik prizna svoj poraz in to izkaže z izpostavitvijo svojega življenja nasprotniku (skloni vrat, poklekne, izpostavi

vitalne telesne dele...), se v naprotniku vzbudi “občutek prepovedi napadanja”. Ta instinkt sodi med temeljne preživetvene instinkte, saj se tudi s “prepovedjo ubijanja” omogoča ohranitev vrste.

Izid tretje faze je lahko sporazum med protestnikom in naslovnikom protesta ali pa protestnikova smrt. Sprožitev delovanja inhibicijskega instinkta, ki se udejani šele, ko je protestnikovo življenje ogroženo, je bistveni element te faze. Pomemben je tudi vpliv podpore javnosti. Čim večja je podpora javnosti, tem večja je verjetnost pozitivnega izida protesta. Toda bistvo te sklepne in ključne faze protesta je sprožitev inhibicijskega instinkta v agresorju. Ta instinkt deluje tudi brez podpore javnosti (slika 3).

Slika 3. Tretja faza protesta: izpostavitve življenja

6. Oblikovanje hipoteze o individualnem (manjšinskem) uporu z aktiviranjem inhibicijskega instinkta

Spoznanje, da je aktiviranje inhibicijskega instinkta bistvo sklepne in obenem odločilne faze nenasilnega upora, pri katerem protestnik izpostavi življenje, odpira nove možnosti v boju proti izkoriščanju. Za uspeh protesta vsaj teoretično ni nujno, da ima protestnik podporo (izkoriščanih) množic, saj inhibicijski instinkt lahko v agresorju sproži celo sam ali s podporo manjšine. Gandhijanski upor (v ožjem pomenu), ki računa na podporo množice, je vsaj teoretično le ena od pojavnih oblik upora z aktiviranjem inhibicijskega instinkta. Možen pa je tudi učinkovit upor posameznika, saj izhaja družbena moč te oblike upora predvsem iz popolnega izničenja protestnikove moči (življenjske in družbene), manj pa iz interesnega povezovanja izkoriščanih.

Ideja o umestnosti in potrebnosti individualnih oblik upora proti izkoriščanju na osnovi aktiviranja inhibicijskega instinkta se mi je porodila v aprilu 1998. V tistem obdobju še nisem znal oblikovati hipoteze o poteku take oblike protesta. Domneval sem le, da bi moral protestnik v zatečenih zgodovinskih pogojih izpostaviti življenje, če bi želel doseči občutnejše zmanjšanje izkoriščanja, saj ni velikih družbenih skupin,

ki bi ga bile pripravljene podpreti. Splet življenjskih okoliščin je pripomogel, da sem bil v naslednjem obdobju soudeleženec nenasilnega upora proti izkoriščanju, ki se je zaključil z aktiviranjem inhibicijskega instikta.

Protest se je nanašal na izkoriščanje in nezakovitosti v slovenskem visokem šolstvu. Septembra 1998 ga je začel dr. Josip Zohil, kasneje sva se mu pridružila še dva visokošolska učitelja. Zaključil se je novembra 2000 s 46 dni trajajočim gladovnim protestom enega od upornikov. Protest je bil sklenjen s sklenitvijo sporazuma (akademske izjave) med protestnikom in predstavniki univerze.

Ta praktični primer nenasilnega upora z aktiviranjem inhibicijskega instikta ni potrdil ustreznosti omenjene metode političnega aktivizma, vsekakor pa je tudi ni zavrnil. Pripomogel pa je k oblikovanju jasnejše hipoteze o nenasilnem uporu z izpostavitvijo življenja brez množične podpore. Te hipoteze so:

- možen je uspešen nenasilen odpor proti izkoriščanju in tlačenju dostojanstva, čeprav upornik nima podpore množic,
- tak upor poteka po enakih načelih kot gandhijanski upor,
- faze tega upora so take kot pri gandhijanskem uporu,
- eksistenca posameznika je v nenasilnem protestu brez podpore množic bolj ogrožena kot pri gandhijanskem uporu, verjetnost njegovega uspeha pa manjša.

7. Sklep

Z vidika današnje prakse, v kateri prevladuje ekonomski oportunitizem, zveni ideja o političnem aktivizmu, ki sloni na izpostavitvi lastnega življenja (brez upanja, da te bo podprla množica, za katero se izpostaviš) zelo ekstremistično. Z zgodovinskega vidika pa je izpostavljanje lastnega življenja za varovanje dostojanstva, časti (včasih z mečem, včasih golorok...) normalen vzorec obnašanja.

Zavedam se, da dandanes večina ljudi ne bo posegla po taki "ekstremni" obliki upora. Gotovo pa je, da v vsaki družbi obstajajo posamezniki, za katere je tlačenje človeškega dostojanstva tako nezno boleče, da jim je izpostavitve življenja za odpravo krivic lažje kot življenje brez dostojanstva; taka oblika protesta jim je lahko celo edini preostali način za ohranitev lastnega samospoštovanja.

Gre za vprašanje uresničevanja vrednot, torej človekovih potreb, ki jih posameznih najbolj ceni. Če jih ne uresničujemo, imamo občutek, da delujemo proti sebi (Musek, Janek 1993: 71). Uresničevanje vrednot je pogoj za človekovo samouresničenje, življenje v nasprotju z njimi pa razvrednotenje življenja samega. Nimamo vsi enakih vrednot. Za posameznike, ki imajo poudarjene moralne vrednote, je ravnanje po njih osnova za njihovo samouresničenje, pristajanje na nedostojanstvo pa težje breme kot smrt.

Dosedanje izkušnje kažejo, da je etični vpliv posameznika na družbeno dogajanje večji, kot si običajno mislimo. To spoznanje je lahko izhodišče za nove oblike družbenega aktivizma. Posameznik res ne more spremeniti družbe. Toda sinergija delovanja več takih protestnikov lahko bistveno poveča uspeh odpora proti nepravici.

V novih družbenih razmerah blaginje se spreminjajo družbene baze političnega aktivizma. Namesto klasične delitve družbe na izkoriščane in izkoriščevalske razrede, prihaja

v ospredje delitev ljudi po vrednotah. Na eni strani so posamezniki, ki jim ravnanje po moralnih vrednotah ne pomeni veliko (pa naj so izkoriščani ali izkoriščevalci), na drugi pa tisti, ki so se pripravljene zanje izpostaviti povsem samostojno ali pa vsaj v podporo tistih, ki se zanje izpostavijo. Možno je, da bodo take skupine v prihodnosti bistveni nosilci političnega aktivizma proti izkoriščanju in tlačenju človeškega dostojanstva.

Opombe

1. "Pod geslom »izkoriščanje« (exploitation) je bilo septembra 2002 možno dobiti v slovenski bazi podatkov COBIB 593 bibliografskih naslovov. Toda večino tega 90,9 % so publikacije s tehnično vsebino (izkoriščanje energije, surovin, delovnega časa...) in le 9,1% (54 naslovov) se je nanašalo na izkoriščanje v smislu izkoriščanja človeka po človeku, pa še med temi prevladujejo publikacije o kriminalnem vidiku izkoriščanja (izkoriščanje otrok, žensk, beguncev...). Le 4,5% publikacij (27 naslovov) obravnava izkoriščanje delavcev oz. dela nasploh. Med njimi so le 4 publikacije slovenskih avtorjev objavljene po letu 1990, ki obravnavajo aktualno problematiko (ne zgodovine izkoriščanja), pa še te so izšle v dnevnem časopisju, nestrokovni periodiki ali v verskem tisku. Diplomskih del, doktoratov ali znanstvenih člankov na temo izkoriščanja v Sloveniji po letu 1990 ni bilo" (Ostan, Iztok 2002: 186).
2. Gre za doktorsko disertacijo (Ostan, Iztok 2002), pri kateri je bil mentor prof. dr. Rastko Močnik, somentor pa prof. dr. Branko Horvat.
3. "Na vprašanje, ali bo pri nas še dolgo precej izkoriščanja, je večina anketiranih študentov osnovnega vzorca (63%) odgovorila pritrdilno. Med izrednimi študenti je bilo pritrdilnih odgovorov še več (75%) – približno toliko kot med najbolj izkušenimi študenti z več kot 10 let delovne dobe (76%), manj pa je bilo pritrdilnih odgovorov med študenti na Univerzi v Vidmu (59%)" (Ostan, Iztok 2002: 188.).

Literatura

- Czempiel, Ernst-Otto et al. (ur.) (1990): Non-violence in international crises: proceedings of the First International Symposium on Non-violent Solutions of International Crises and Regional Conflicts, Frankfurt am Mein, February 1989. Vienna: European Coordination Centre for Research and Documentation in social Sciences.
- Gandhi, Mohandas K.: Antiche come le montagne: I pensieri del Mahatma sulla verità, la non violenza e la pace: A cura di Sarvepalli Radhakrishnan. Milano: Arnoldo Mondadori Editore, 1987.
- Gandhi, Mohandas K. (1973): La mia vita per la libertà. Roma: Newton Compton editori.
- Morris, Desmond: La scimia nuda. Milano: Bompiani, 1987.
- Musek, Janek: Osebnost pod drobnogledom. Maribor: Obzorja, 1993.
- Ostan, Iztok (2002): Stališča študentov o izkoriščanju zaposlenih v slovenskih podjetjih: doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Paige, Glenn D. (1993): To nonviolent political science: from seasons of violence. Honolulu: Center for Global Nonviolence Planning Project.
- Schloredt, Valerie; Brown, Palm (1993): Martin Luther King: Veliki ameriški voditelj, zagovornik nenasilja, umorjen v boju za pravice črncev. Celje: Mohorjeva družba.

Toš, Niko (ur.) (1999): Vrednote v prehodu I, Slovensko javno mnenje 1968-1990. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.

Wertheimer, Alan (1996): Exploitation. Princeton, NJ: Princeton University press.

Zunes, Stephen (ur.) (1999): Nonviolent social movement: a geographical perspective. Malden (Mass.): Blackwell.

Avtorjev naslov:

dr. Iztok Ostan, višji predavatelj
Fakulteta za pomorstvo in promet, Univerza v Ljubljani
Pot pomorščakov 4,
6000 Portorož
tel. 05 6767 213, fax. 05 67 67 130
e-mail: iztok.ostan@fpp.edu

*Rokopis prejet februarja 2004 in brez popravkov sprejet za objavo.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo izvirni znanstveni članek
s kvalitativno in kvantitativno argumentacijo.*